

GEZGİN ROMANINDA ŞAHISLAR DÜNYASI

Çetin ARSLAN*

Özet

Tasavvuf, İslam toplumunun asırlardır gönül dünyasında etkili olan manevi yani ruha dönük bir yaşam tarzıdır. Onun İslami Türk edebiyatının ortaya çıktığı ilk andan itibaren edebî eserlerde önemli bir etkisi olmuştur. Bu etki İslami Türk edebiyatı olarak değerlendirilen dönemleri aşarak Batı Etkisinde Gelişen Türk edebiyatında da devam etmiştir. Tasavvufun sembolik sözlüğü ve bilge şahısları Türk şiirini ve kurmaca türlerini her dönemde etkilemiştir. Onun tesirinin Türk romanını da kapsamaması düşünülemez. Nitekim tasavvufa mensup olsun veya olmasın yazarlar eserlerinde tasavvuftan istifade etmiştir. Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı yazarlarından olan Sadık Yalsızuçanlar da tasavvufu eserlerinde kullanmıştır. 2004 yılında kaleme aldığı *Gezgin* romanında İbnü'l Arabî'nin yaşamını ve coğrafi gezileriyle gelişen manevi yolculuğunu işlemiştir. Bu yolculukta gerçek veya hayalî İbnü'l Arabî'nin karşılaştığı şahıslar çok önemlidir. Bu şahıslar genellikle İslam tarihinde etki bırakmış kişilerdir. Bu makalede *Gezgin* romanında adı geçen şeyhler, tarikatlar, peygamberler ve İslam dünyasında öne çıkan kişiler değerlendirilecektir. Buradaki esas amaç bu kişilerin İbnü'l Arabî'nin hayatına nasıl etki ettiği ve roman dünyasında nasıl değerlendirildiğidir. Onların hayatı üzerine yazılan kitaplarla romanın paralelliği dikkati çekmiş, roman bu yönüyle değerlendirilmiştir. İbnü'l Arabî'nin manevi dünyasına etki eden şahıslar yanında felsefeci şahıslarla da ilişkisi romanda gösterilmiştir. Buradaki esas amaç bu kişilerin hayatları ile romana yansıyan kurgusal hayat kesitleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l Arabî, Tarikatlar, Roman, Şeyhler, Şahıslar.

THE WORLD OF INDIVIDUALS IN THE NOVEL OF *GEZGİN*

Abstract

Sufism is a spiritual, soul-oriented lifestyle of Islamic society that has been effective in the world of hearts for centuries. It has had a significant impact on literary works since the very first moment when Islamic Turkish literature emerged. This effect has continued in Turkish literature that has developed under Western Influence, surpassing the periods considered Islamic Turkish literature. The symbolic dictionary and wise persons of Sufism have influenced Turkish poetry and fictional genres in every period. It is unthinkable that its influence does not include the Turkish novel. As a matter of fact, writers, whether they belong to Sufism or not, have benefited from Sufism in their works. Sadık Yalsızuçanlar, one of the Turkish literature writers of the Republican Period, also used Sufism in his works. In his novel, *the Traveller*, which he wrote in 2004, he dealt with the life of Ibn al-Arabi and his spiritual journey that developed with his geographical trips. The people that İbnü'l Arabî met during this journey, real or imaginary, are very important. These people are generally the ones who have left an impact on the history of Islam. In this article, the sheikhs, sects, prophets and prominent people in the Islamic world will be evaluated. The main purpose here is how these people affected İbnü'l Arabî's life and how he was evaluated in the world of novels. The parallelism of the novel with the books written about their lives has attracted attention, and the novel has been evaluated from this aspect. In addition to the people who influenced İbnü'l Arabî's spiritual world, his relationship with philosophers is also shown in the novel. The main purpose here is to determine

---

* Dr. MEB, e-posta: cetinars28@gmail.com ORCID:0000-0001-7988-7692

the relationship between the real lives of these people and their fictional characters reflected in the novel.

Keywords: İbnü'l Arabî, Sects, Novel, Sheikhs, Individuals.

Giriş

Dinî emir ve ibadetlerin bir kurallar manzumesi olduğu kabul edilir. Bu kurallar belli davranış şekillerini gerektirir. Uygulana uygulana kalıplaşan bu hareketlerin özü ve anlamı zamanla bozulup ruhunu yitirebilir. Tasavvufun ortaya çıkışında fikhî kaidelere boğulan ibadetlerin ve dinsel davranışların ruhi yönünün öne çıkarılması amaçlanır. Tanımı ne olursa olsun onun özünde “nefis mücahedesi ve nefis muhasebesi yaparak kalbi arındırmak, edebe uygun davranarak güzel ahlâk sahibi olmak” (Bardakçı, 2015: 22) vardır.

Tasavvufun tanımları konusunda birçok âlim ve mutasavvıf görüş bildirmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: Cüneyd Bağdadî (öl. 297/909), tasavvufu dikkatli bir zihinle Allah'ı zikretmek, sema ile coşmak, maddi şeylerden alakayı kesip Allah'la birlikte olmak; Gazzalî (öl. 505/1111), kalbi Hakk'a bağlayıp diğer maddelerle ilgiyi koparmak şeklinde tanımlarken; Kuşeyri (öl. 465/1072), tasavvufun sanrı görmeye benzediğini, başının hezeyan, sonunun sessizlik olduğunu, temkin hâline erince dilsizliğe varıldığını söyler (Kara, 2019: 27-29). Bahsi geçen tanımların bize gösterdiği şey, tasavvufun, yolculuğun başındaki sâlikin bireysel gelişimini sağlayıp onu ruhsal olgunluğa erdirmeyi amaçladığıdır. Bu da gösteriyor ki tasavvufun özü bireyin psikolojik¹ dünyasına girip onu halis bir kul hâline getirmektir.

Tasavvuf, kişinin hayatına etkisi ölçüsünde toplumsal hayata da etki eder. Bu etki tasavvufun edebiyatla da yakın ilişkiye girmesi sonucunu doğurur. Edebiyatın, insan ve toplumu anlattığı hakikatinden yola çıkarak söylersek toplumun önemli bir kesimini etkileyen tasavvufun, edebiyata ilgisiz kalması düşünülemez. Tasavvufun, edebiyatı inşa eden bir etkisi olduğu muhakkaktır. İslami Türk edebiyatının başlangıcından itibaren hem Divan hem de Halk edebiyatında “geleneksel edebiyatımızın zembereğini kuran, söylemin adeta ruhunu teşkil eden” esas ögenin tasavvuf olduğu aşikârdır. Tasavvufun esası ise Allah'a kavuşmak/ulaşmak yani Tanrısal aşktır. Bu aşkın beslendiği memba ise İslami iman ve İslami bilgidir (Andı, 2018:13-14).

Tasavvuf, İslam dünyasında onuncu yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar geçen sürede en parlak dönemini yaşar. Yukarıda geçen yüzyıllar arasında Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), İbrahim b. Edhem (öl. 161/778), Abdullah b. Mübarek (öl. 181/797), Fudayl bin İyâz (öl. 187/803), Râbia el Adeviyye (öl. 185/801), Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî (öl. 465/1072), Gazzâlî (öl. 505/1111), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (öl. 672/1273), Muhyiddin İbnü'l Arabî (öl. 638/1240) gibi mutasavvıfları saymak mümkündür. Bu mutasavvıflar İslam dünyasının değişik coğrafyalarında

¹ Tasavvufun psikoloji üzerindeki tesiri hakkında bir çalışma için bkz. Mustafa Merter (2007). *Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji) Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 455 s.

yaşamışlardır. Basra, Kûfe, Şam, Konya ve Endülüs gibi şehirler tasavvuf merkezleri olarak tarihteki yerlerini almıştır².

Yukarıda adı geçen mekânlardan biri olan Endülüs, Muhyiddin İbnü'l Arabî adlı mutasavvıfı yetiştirmiştir. Tasavvuf tarihinde “eş-Şeyhu'l-Ekber” olarak bilinen (Kılıç, 2009: 83) İbnü'l Arabî bugünkü İspanya'da bulunan Murcia şehrinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra İşbiliyye'ye (Sevilla) göç etmiştir. Buranın Emiri Ebû Yakup bilime ve kültüre önem verdiği için etrafına İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi meşhur âlimleri toplamıştır. İbnü'l Arabî “işte böylesi bir kültürel-siyasî ortam içerisinde” (Kılıç, 2009: 26-27) yetişmiştir. Tevhidin metafiziği olarak bir tasavvuf ekolü kuran İbnü'l Arabî, özellikle *Fusûsü'l-Hikem*'de (1230) açıkladığı “bâtınî fikirler”le (Knysh, 2020: 173) tanınır. Bu eserde Hz. Muhammed'in İbnü'l Arabî'ye müjdelerini gösterdiği bizzat müellif tarafından ifade edilmektedir (Kılıç, 1996: 230) ve bu tür bir yaklaşım edebî kurmaca için cazip birtakım konuları içerir. Diğer yandan tarihî vakalar da roman türü için ilgi çekicidir.

Tasavvufun, edebî kurmaca için cazip tarafını keşfeden Sadık Yalsızuçanlar 2004 yılında *Gezgin* romanını kaleme alır. Romanda Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin menkıbelerle kuşatılmış yaşamı ile gerçek yaşamı birleştirilir. Dolayısıyla tarih ile menkıbe bu romanda birlikte kullanılır. Böylece hem manevi yolculuk hem de tarihî yolculuk birlikte işlenir.

1. Tarih-Roman İlişkisi ve *Gezgin* Romanı Hakkında

Tarih ve roman birbirine benzer özelliklere sahiptir. Romanda hayali hayatlar anlatılmakla birlikte gerçek hayat da anlatılır. Ancak roman bir kurmaca olduğu için gerçeğe olduğu gibi uyma zorunluluğunda değilken tarih için durum farklıdır. Tarih ve roman, bireysel veya sosyal bir macerayı ele alabilir. Ancak iki türün ortaya çıkardığı metin birbirinden farklıdır. Romanı tarihten ayıran şey, bakış açısidir. Çünkü romancı, tarihî olayı gerçekte olduğu şekliyle anlatmak zorunda değilken tarihçi, anlatımında gerçeğe uymak zorundadır. Tarihin değiştirilmesi mümkün olmayan gerçeklerinin değiştirilmesi “ancak tarih romanlaştırılırken mümkün olur. (...) Tarihi romanlaştırmak demek, tarihsel gerçekleri ‘estetik’ yaşantıya dönüştürmek demektir.” (Tekin, 2012: 66).

Tasavvuf tarihi de tarihin bir alanıdır. Onunla ilgili yaşamlar şüphesiz tarihin konusudur. Ancak yukarıda açıklandığı gibi, romancı da tarihçi gibi ondan yararlanır ve tarihi kurmaca malzemesi hâline getirebilir. Şüphesiz tarihî bir romanın yazılması için uzun bir hazırlık aşaması gereklidir. “Romanın yazılması/kurgusal bir dünyanın oluşturulması işi ancak bundan sonra başlar.”

²Tasavvuf tarihi hakkında şu çalışmalara bkz. Mehmet Necmeddin Bardakçı (2015). *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 476 s.; Selçuk Eraydın (2016). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. (12. Baskı) İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 518.; H. Kâmil Yılmaz (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. (23. Baskı) İstanbul: Ensar Neşriyat. Mustafa Kara (2019). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. (16. Baskı) İstanbul: Dergâh Yayınları, 313 s.; Alexander Knysh (2020). *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Yayınları, 340 s.

(Argunşah, 2016: 23). Bu noktada roman yazarı anlatmak istediği olayı, kişiyi derinlemesine inceledikten sonra romanını yazar. Sadık Yalsızuçanlar'ın *Gezgin* (2004) adlı romanında bu derinlikli bilgisel altyapıyı görmek mümkündür. Yazar, romanda tarihî ve tasavvufî bir karakter olan İbnü'l Arabî'nin yaşamını ve görüşlerini derinlemesine anlatır.

Tasavvuf, Türk toplumunun İslam'la tanıştığı andan itibaren Tanzimat Dönemi'ne kadar Türk edebiyatının esasını ve ilham kaynağını oluşturur. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaleme alınan bazı romanlarda tekkeler/dergâhlar olumsuz örneklerle gündeme gelir. Reşat Nuri Güntekin *Yeşil Gece* (1928) adlı romanında tasavvufu/medreseyi aydınlanmaya karşı bir kurum olarak kurgular. Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Nur Baba* (1922) romanında dergâhın yozlaşmasına değinir. Ancak 1950'den sonra Arif Nihat Asya, Sezai Karakoç, Turan Oflazoğlu ve Nazan Bekiroğlu, Nobel Edebiyat ödüllü Orhan Pamuk, Afet İlgaz, Emine İşinsu, Mustafa Miyasoğlu, Metin Kaçan ve Sadık Yalsızuçanlar gibi şair ve yazarlar eserlerinde İslâmî unsurları ve tasavvufun unsurlarını kullanırlar (Noyan, 2017: 13-22). Yalsızuçanlar gibi, tasavvufu eserlerinde olumlu örnekleriyle kullanan yazarlara Mustafa Kutlu ve Aydın Hız da eklenmelidir.

Sadık Yalsızuçanlar'ın romanlarının büyük bir kısmının teması tasavvuf³ anlayışına göre kaleme alınmıştır. Yalsızuçanlar'ın *Gezgin* romanı dışındaki “*Hayyam*, Ömer Hayyam'ı; *Cam ve Elmas*, Harakanî'yi; *Vefa Apartmanı*, Tevfik İleri'yi; *Üstad*, Said Nursi'yi; *Anka*, Niyazi Mısıri'yi; *Diyamandı* ise, Yaman Dede'yi konu edinir.” (Umurhan, 2019: 11). İslami Türk edebiyatının mühim bir kaynağı olan tasavvufu eserlerinin odak noktasına oturtan Yalsızuçanlar, buna rağmen kendisinin mutasavvıf olmadığını belirtmiştir (Harmancı, Köseoğlu, 2012: 30). Mutasavvıf olmamasına karşın Yalsızuçanlar, tasavvufun özgün ve özge dünyasını romanlarında yaşatarak hem Türk İslam dünyasının ve edebiyatının önemli bir birikimini kullanmış hem de romanlar için cazip bir konuyu değerlendirmiştir (Şenderin, 2016: 53).

Gezgin romanı ünlü mutasavvıf İbnü'l Arabî'nin hayatını, onun gezi coğrafyası eşliğinde anlatır. Bu coğrafyalar Müslüman dünyanın önemli merkezleridir. Endülüs'te başlayan macera, Mekke, Bağdat, Şam, Fas ve Mısır gibi Müslüman ülkeleri geçerek Türkiye'ye ulaşır. Burada Konya'ya varır ve yolculuğu Malatya'da sonlanır. Ona *Gezgin* adının verilmesinde bu durum etkindir. Bunun yanında İbnü'l Arabî'nin bu gezilerde yaptığı manevi yolculuklar romanın asıl merkezidir. *Gezgin*'in yani İbnü'l Arabî'nin üç yüze yakın kitabı olduğu bilinmektedir. Onun düşünce dünyası hakkında araştırma yapan Mahmud Erol Kılıç, Arabî'nin iki yüz seksen beş adet eseri olduğunu belirlemiştir (Kılıç, 2009: 54-74). Romanda bazen eserinin ismiyle bazen de tuttuğu günlük ifadesiyle Arabî yazılarından alıntılar yapılmıştır. Eserde, *Fütûhât* (1231), *Tercüman'ül Eşvâk* (1202-1214) gibi eserleri

³Türk romanında 1980-2000 arası tasavvuf incelenmiştir. Bu konuda bir araştırma için bkz. Turan Güler (2016). *Türk Romanında Tasavvuf (1980-2000)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 697 s.

ismen anılırken diğer eserlerinden alıntılar onun “tuttuğu günlükler” ifadesiyle belirtilmiştir.

Romanda İbnü'l Arabî'nin yaşamı sadece gerçeklikler şeklinde değil, menkıbevi özellikleriyle de anlatılır. Menkıbe, din ulularını övmek ve onların efsanevi hayat hikâyelerini anlatmak için üretilmiş bir anlatı formudur. Halk arasında sevilen bu tür, özellikle tasavvuf büyükleri için kurgulanmıştır. Esas ögesi “keramet ve onu gösteren velilerin yüceltilmesi” (Şahin, 2004: 112) olduğu için anlatımda gerçeklik unsurlarından ziyade olağanüstülük egemendir.

Romanın öne çıkan yanı ve bu makalenin konusu İslam ve Türk dünyasında tasavvufun önemli isimleridir. Bu isimlerin her birinin menkıbevi hayatı, kurmacanın aradığı malzemeyi ona fazlasıyla sunar. Yalsızuçanlar da eserinde bu şahsiyetleri, onların manevi yönlerini öne çıkaran hadiselerle ele almıştır⁴. Aynı zamanda eserde tasavvufun kurumsal yapıları olan tarikatlara da yer verilmiştir. Bunun yanında tasavvufi makamlar ve hâller, ilahi aşk, vahdet-i vücud, keramet gibi unsurlara da değinilir. Burada amacımız Türk İslam dünyasında önemli bir yere sahip olan tarikatlar ve onların önderlerini tasavvuf tarihindeki yerleri ile romandaki anlatımları açısından değerlendirmektir. Böylece yazarın, manevi liderleri nasıl roman konusu yaptığı ve işlediği ortaya konacaktır. Diğer taraftan Müslüman dünya için önemli şahıslardan olan peygamberlerin de eserde olduğu tespit edilmiş, onların da nasıl ele alındığı ortaya konulmuştur. Ayrıca İbnü'l Arabî'nin eserlerinin neticesi olarak felsefe ve tasavvuf felsefesine dair meselelerin de eserde önemli bir yekûn tuttuğu görülmüş, buna dair kısa bir değerlendirme de yapılmıştır.

1.1. *Gezgin Romanında Şahıslar Dünyası*

Roman, bilinen bir dünyadan muhayyel bir dünyaya geçiş yapmaktır. Gerçeğinden muhayyele geçişte romanın kişiler dünyası “başlıca ilgi odağıdır.” Gerçek hayatın kurgusunda olduğu gibi romanda da merkezde olan kişiler dünyası, olayları ve anlatımı cazip hâle getirir (Tekin, 2001: 79). Romancı yarattığı/yaratacağı kişileri “kuru ve duygusuz bir biçimde” (Forster, 2014: 84) değil, tüm fiziksel ve duygusal özellikleriyle oluşturur. Bu sebeple onları çok iyi tanır/anlar.

Sadık Yalsızuçanlar'ın *Gezgin* romanı meşhur mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin merkezde olduğu bir romandır. Roman, onun derin manevi hayatının anlatılması için kurgulanmıştır. Çünkü romanın “Başkişileri, romancının esas ürünleridir, romanın varoluş sebebidirler; roman, onlara hayat vermek için yazılır.” (Stevick, 2010: 180). İbnü'l Arabî'nin iletişim hâlinde olduğu kişiler romanın önemli bir kısmını oluşturur. Romanda bahsedilen veya değinilen bu zatların hemen hemen tamamı tasavvufun çok değer verdiği kişilerdir ve genellikle fiziksel yönlerinden çok manevi yaşantılarıyla öne çıkarlar. Bu durum makalenin içinde de belirtildiği gibi onu menkıbeye yaklaştırır. Ancak incelendiğinde görülür ki

⁴*Gezgin* romanında asıl kahramanların detaylı incelemesi için bkz. Dudu Gürdal (2020). “Sadık Yalsızuçanlar'ın Tarihî Romanları Üzerine Bir İnceleme”. Necmeddin Erbakan Üniversitesi Konya, 325 s.

anlatılan olayların tarihteki olaylarla da bir bağlantısı vardır. Yazar, tarihî vaka ve kişileri vermek istediği mesaj çevresinde yeniden kurgulamıştır.

Romancı Yalsızuçanlar, roman kişilerini yaratırken Forster'ın dediği gibi “çılgın bir coşku içinde[dir]” (2014: 84). Yarattığı kişilerin gizli dünyasını romandaki anlatımı sayesinde açığa çıkarır. Bunu yaparken onları tüm yönleriyle değil, bakış açısına göre değerlendirir. Onlara fiziksel nitelikler belirler. Fiziksel niteliklerden daha önemlisi romancının yarattığı kişilerin iç yaşamlarıdır. Yazarın “işlevi, işte bu iç yaşamı kaynağına inerek ortaya koymak” (Forster, 2014: 85), okura vereceği mesaja göre onları değerlendirmektir.

İşte Sadık Yalsızuçanlar da romanında Forster'ın psikoloji olarak değerlendirdiği “iç yaşam”ı maneviyat olarak vermeye çalışır. O, mutasavvıf olmasa da tasavvufu iyi bilen bir yazardır. Onun sadece imgesel veya konvansiyonel dilini kullanmakla yetinmez. Yalsızuçanlar, tasavvufi tecrübeyi tevarüs ederek anlattığı için menkıbevi anlatımla romansal anlatım birbirine karışır. Dolayısıyla Yalsızuçanlar'ın, tasavvufun sembolik dilini araçsallaştıran İhsan Oktay Anar ve Orhan Pamuk gibi yazarlardan farklı bir dili ve anlatımı vardır. Tam manasıyla intisaplı bir sufi değilse bile mistik tecrübeyi kitaplardan değil, muhitinde bu tecrübeyi yaşayanların anlatılarından edindiği için romanda menkıbevi bir anlatım öne çıkar. *Gezgin* romanında Batılı anlatım teknikleri örnek alınmaz. Yalsızuçanlar da romanında, “Doğrudan bizim menakıp dediğimiz anlatı formlarından yola çık[ar] ve onların dilini” kullanır. Ancak bu noktada kullandığı dil, tasavvufi terimlerle dolu olduğu ve mecburen felsefi olduğu için normal okurun “kolayca çözemeyeceği ya da zevk alamayacağı” niteliktedir. Bu yönüyle onu “geleneksel bir roman ya da çağdaş bir menkıbe” olarak tanımlayabiliriz (Gündüz, 2011: 494-495).

1.1.1. Peygamberler: Hz. Muhammed, Hz. Âdem, Hz. Musa, Hz. İsa

Allah'ın emirlerini insanlara ulaştıran peygamberler İslam dünyasının manevi önderleridir. Onların yaşamlarına dair anlatılanlar mutasavvıfın hayatı algılayışında önemli ipuçları verir. Kur'an'da adı geçen dört peygamber *Gezgin* romanında da geçer. Hz. Muhammed, Hz. Âdem, Hz. Musa ve Hz. İsa romanda adı geçen peygamberlerdir. Bu peygamberler romanda hayat hikâyeleriyle değil, hayatı algılamaya dönük örnekleriyle geçerler ve İbnü'l Arabî'nin manevi yolculuğuna öncülük ederler.

Gezgin, eşyanın özündekini görmeye başlar. Zihnini lüzumsuz bilgilerden arındırdıktan sonra Muhammed ismine bakar. Bu ismin toprak koktuğunu keşfeder. Toprak kokusunun “Sonsuzluğun kokusu” (Yalsızuçanlar, 2005: 38) olduğunu anlar. Sonra Âdem ismi gelir. Onun da toprak koktuğunu, ardından kan koktuğunu hisseder. Bunu “Toprağa bulaşan kan kokusu” (Yalsızuçanlar, 2005: 38) olarak tanımlar. Bu tanımın imlediği şey, insanın önce topraktan yaratıldığı, ardından ete kemiğe bürünüp kanlandığıdır/canlandığıdır. Sonra kalemi görür. Kudret kaleminin ilk yazdığı kelime Muhammed'dir. Çünkü Muhammed bütün peygamberlerin

önderi olarak görülür. Bu simgesel anlatımda ifade edilen diğer husus ise her şeyin özünün toprak olduğudur.

Hız. İsa romanda zühdü tavsiye eder. Bir gün İsbiliyye'deki mezarlıkta gezerken İsa'yı görür. Ay yüzlü biri olarak beliren İsa, ona korkmamasını söyledikten sonra "Mesih'im, sana bu dünyada ve ahiret yurdunda din üzere kalman için dua edeceğim. Zühdü ve her şeyden sıyrılmayı öneriyorum." (Yalsızuçanlar, 2005: 42) diyerek nasihatte bulunur. Gezgin, İsa'nın bu tavsiyesi üzerine dünya malı olarak elinde ne varsa elinden çıkarır.

İsa onu zühde yönlendirirken Musa ona gizli ilimlere ulaşacağını müjdeler, Muhammed ise kendisini izlemesini öğütler. Gezgin, "Bununla Allah'ın bana, İsa, Musa ve Muhammed (sav)'in himayesiyle aydınlanma bağısladığı ilk keşfim" (Yalsızuçanlar, 2005: 44) anlatılıyor, der. Bu üç peygamberin hazır olduğu mana âlemindeki toplantıda Hız. Muhammed, Gezgin'e "Bana sınımsız tutun kurtulursun" deyince İbnü'l Arabî tövbe eder (Kılıç, 2009: 30).

Er-Rahman Medresesi'nde kalmaya başlayan Gezgin, İsa'nın ölümsüzlüğü konusunu tartıştıktan sonra bir rüya görür. Bu rüyada er-Rahman, İsa'nın öldüğünü, son zamanda tekrar gökten ineceğini söyler. İslam dünyasında Gezgin bu fikre itiraz eder ve tartışır. Düşünde iki kişinin elinde İsa olduğunu, bu İsa'lardan birinin diri diğerinin ölü olduğunu görür. Yorum Abdullah'tan gelir: "Ölü olanı, Mesih'in bedenen öldüğüne; diri olanı ise ruhunun ölümsüz olduğuna işaret eder." (Yalsızuçanlar, 2005: 67) şeklindedir. Bunun üzerine Gezgin oradan ayrılma vakti geldiğini söyler.

Hız. Muhammed'in sonuncu peygamber oluşu gibi, Gezgin de kendisinin son veli olduğunu ifade eder. Bir gece Allah'ın onu velilerin sonuncusu olarak ilan ettiğini iddia eder. "Ne Musa, ne de İsa'yım ben. Ne fark eder, nasılsa onların tümünün toplamıyım. Çünkü Muhammed'in velilerinin sonuncusuyum, tüm kentlerde ve çöllerde." (Yalsızuçanlar, 2005: 206) der. Bu ifadeler onun tasavvuf tarihinde "Eş-Şeyh'ül Ekber" olarak tanınma sebebini açıklar.

Yukarıda verilen alıntılarda görüldüğü gibi İbnü'l Arabî'nin peygamberlerle görüşmesi, gerçekliği zorlamaktadır. Ancak kurmaca bir tür olan roman için bu tür görüşmeler, özellikle postmodern romandan sonra, mümkündür. Buna eserin roman ile menkıbe arası bir noktada olmasını da eklemeliyiz. Yazar, manevi dünyanın mimarları olan peygamberlerle İbnü'l Arabî'nin ilişkisini roman sayesinde okura aktarabilmiştir.

Romanda adı geçen peygamberlerle İbnü'l Arabî'nin ilişkisini, arayışın hakiki kaynaklara yönelme ile gerçekleşmesi şeklinde açıklamak mümkündür. Nitekim İbnü'l Arabî çıktığı manevi yolculukta ilk kaynaklardan feyiz alır. Bu feyzin etkisi o kadar derindir ki veya kafası onların öğretileriyle o derece doludur ki, peygamberleri gerçek sandığı bir dünyada canlı olarak görür.

Gezgin, Kurtuba Camii'nde itikâfa girer. Bu itikâf onun manevi yolculuğunun yüksek katlara doğru yönelmesine vesile olur. Bu yükselişte ilk kapı açıldığı zaman

tüm Allah elçilerini bir arada görür. Oradaki bir adama içeridekilerin kim olduğunu sorar. Adam, ona “Gördüğün kişiler, Âdem’den son Peygambere değin tüm elçilerdir.” (Yalsızuçanlar, 2005: 141) cevabını verir. Daha sonra cevabı veren bu adamın Hud peygamber olduğunu öğrenir. Peygamberlerin bir araya gelme sebebi Muhammed’i ziyaret etmektir. Gezgin, peygamberle haşır neşir olduktan sonra Hızır’la da tanışır.

1.1.2. Varlığın Sırrını Keşfe Açan Kişi: Hızır

Hızır ismi Kur’an-ı Kerim’de geçen bir isim değildir ve âlimler arasında onun kimliği hakkında ihtilaflar vardır. Onun, “peygamber, velî veya melek olduğu konusunda değişik görüşler” ileri sürülmüş, hâlâ yaşadığı iddia edilmiştir. Özellikle Nusayriiler, Şiiiler, Yezidiler ve Dürziler arasında Hızır anlayışı mitolojik hususiyet kazanmıştır. Eşyanın ve olayların arkasındaki hikmetlerin nedenlerinin anlatıldığı Kehf sûresi’nde “rahmet ve ilim” verilmiş bir kul olarak anlatılan kişinin Hızır olduğu iddia edilmiştir (Çelebi, 1998: 406-409).

Gezgin, dergâha devam ettiği günlerden birinde İşbiliyye’de Hızır’la karşılaşır. Bu ilk karşılaşmada Hızır’dan hırka giymiştir (Kılıç, 2009: 35). Dergâhın manevi ikliminde yaşadığı manevi yolculuk esnasında olağanüstü şeyler olacağını hisseder. “Kendisini sürprize hazır hissediyordu ama, yine de yüreğinde tam seçemediği haberler” (Yalsızuçanlar, 2005: 64) uçmaktadır. Yoksulların uğrak yeri olan dergâhta şeyh onlara ikramlarda bulunmaktadır. Bu noktada başkalarını doyurmak, dünyaya bağlanmamak anlamına gelir. O anlarda Gezgin mescide girip tövbe namazı kılmaya başlar. Hızır’ı düşünmeye başlayan Gezgin’in önünde aniden bir âlem açılır ve o, yakaza hâline geçer. Bu hâldeyken Hızır’ın bir orduda asker olduğunu, askere su dağıtmakla görevlendirildiğini görür. Hızır, “Ölümsüzlük suyunu bulmuştu ve yüzyıllar boyu hayatta kalmayı başarmıştı. Ama işin tuhaf yanı, bu suyun, içene ölümsüzlük kazandırdığını” (Yalsızuçanlar, 2005: 65) bilmez. Gezgin, düşünce kendini İşbiliyye’de Hızır’la birlikte de görür. Ondand aldığı tek bir ders, Gezgin’in şeyhlerine uymasına dairdir. Düşte gördüğü kişiyi gerçekte de gören Gezgin şaşırır. Şeyhi, ona gülümseyerek her anlaşmazlık yaşadıklarında Hızır’dan yardım istediğini, ancak bunun tekrarlanmasını tercih etmediğini ifade ederek fikir uyuşmazlığında Hızır’dan yardım istediğini belirtir.

Gezgin’in Hızır’ı ikinci defa görmesi Tunus limanında olur. Gezgin, göğün, denizin ve tabiatın güzelliklerine dalmışken birden ürperir. Denizin üzerinde beyazlar giyinmiş, ak saçlı ve sakallı birinin yürüyerek ona doğru geldiğini görür. Gelen kişinin ayaklarına baktığı zaman onların ıslanmadığını fark eder, ama sonra gözden kaybolur. Ertesi gün tanımadığı bir adam yanına gelerek “Gemide Hızır’la neler konuştunuz?” (Yalsızuçanlar, 2005: 75) diye sorar. Bu menkıbelerle birlikte İbnü’l Arabî’nin Anadolu’ya gelmesine sebep olan şeyin Hızır’ın “manevi bir işareti” ile olduğu da rivayet edilmektedir (Kılıç, 2009: 80).

Gezgin, velilerin olağanüstü hâllerine inanmayan biriyle sahil boyunca yürürken bir topluluk görür. Bu topluluğun içinde denizdeyken konuştuğu adam yani Hızır da

vardır. Mescidin kapısında sohbet ettikleri esnada Hızır, “Mihraptaki bir seccadeyi aldı, yerden birkaç karış yüksekte boşluğa yaydı ve üzerinde nafile kullukta bulunmaya” (Yalsızuçanlar, 2005: 198) başladığı şeklinde anlatılır. Onunla konuşmak için yanına yaklaştıklarında seccade ile Hızır ortadan kaybolur.

1.1.3. Hz. Ali

İslam tarihinde önemli şahıslardan biri de Hz. Ali'dir. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olan Hz. Ali hiç müşrik olmadan Müslüman olur. Peygamberin Medine'ye göçünde Hz. Muhammed'in yatağına yatarak canını hiçe sayar. Savaşlarda gösterdiği kahramanlık yanında ilmiyle de öne çıkar. Onun halifelik döneminde yaşanan birçok dramatik olay vardır. İslam'ın yayılışındaki etkisi, samimiliği, fedakârlığı, şefkati ve kahramanlığı yanında “tasavvuf dünyası için de vazgeçilmez bir isim olması sebebiyle” (Fığlalı, 1989: 374) mutasavvıfların örnek aldığı kişilerdendir. Romanda Hz. Ali tıpkı peygamberler gibi Gezgin'e görünür ve ona nasihatte bulunur. Romanda Hz. Ali, İbnü'l Arabî'ye manevi yol gösteren şahıslar kervanına eklenir.

Gezgin, nefsinin dizginlemekte bazen Ömer bazen Ali gibi olduğunu söyler. Varlık'ın menziline öğrendiğini ifade eden Gezgin, imalı ve simgeli bir dille konuşan birinden bahseder. Bu kişinin ilmin kapısı Ali olduğunu beyan eder. Marifet ilminin sultanı Ali'yi görünce dizlerinin bağı çözülür. Ali, onu omuzlarından tutup kaldırır. Gerçeğin güzelliğini gösterir. Yolculuğunun bittiğini söyleyip elindeki asasını Gezgin'e verir. Ali, “Kullarından ancak gerçek bilgiye ulaşmış olanlar Allah'tan hakkıyla korkarlar” (Kur'an-ı Kerim: 35/28) âyetini okur. Gezgin'e bazı sırlarını öğretip “Gerçeğin geri kalanını sen bu işaretleri izleyerek bulabilirsin.” (Yalsızuçanlar, 2005:140) diyerek oradan ayrılır.

1.2. Gezgin ve Dergâhlar

1.2.1. Müsenna'nın Dergâhı

Gezgin'in manevi gelişiminde birer okul olarak işlev gören tekke ve dergâhlar etkili olmuştur. Annesi, Gezgin'i dokuz yaşında Müsenna adlı doksan beş yaşındaki bir kadının dergâhına getirir. Doksan beş yaşında olmasına karşın Müsenna, çok güzel ve genç bir yüze sahiptir. Bu kadının dergâhında aldığı eğitim, Gezgin'in manevi yolculuğunda en büyük azığı olur. Müsenna dergâhta bazı zamanlarda def çalarak keyiflenir. Bu anlarda Gezgin'in mahrem sorularına cevaplar verir. Müsenna Allah'ın, ona ilgisi olduğunu, kendisini has kulları arasına aldığını, insanların onu kıskandığını anlatır. Romanda Müsenna olarak adlandırılan bu kadının adı tarihi kaynaklarda Fâtıma olarak anılır. İbnü'l Arabî ona on dört yıl hizmette bulunmuştur. Fâtıma doksan altı yaşındadır ve yüzü çok genç ve güzeldir (Eraydın, 2016: 262).

Müsenna, Fatiha sûresinin kendisine bağışlandığını iddia eder. Buna dair verilen örnek bir vaka vardır. Bir gün dergâha ağlayarak bir genç kadın girer. Eşinin tüccar olduğunu, Şüzüne kentine gittiğini, orada başka bir kadınla evleneceğini anlatarak Müsenna'dan yardım ister. Müsenna, ona, Fatiha'yı oraya gönderip kocasını geri

getireceğini söyler. Fatıha okuyuşuna Gezgin de eşlik eder. “Onlar okurken, sûre bir biçim, bir varlık kazandı. Gezgin onun ulaştığı makamı görüyordu. Sûre, o okudukça bir surete büründü, kalktı ayaklandı.” (Yalsızuçanlar, 2005: 15). Kadın bundan sonra rahatlar ve evine döner. Ancak romanda bu olayın sonucuyla ilgili bir bilgi yoktur.

İbnü’l Arabî’nin manevi eğitiminde Müsenna’nın dergâhı önemli bir merhale taşıdır. Nitekim onun hayatını anlatan eserlerde bu durum belgeleriyle ortaya konmuştur. Yalsızuçanlar, Müsenna’nın dergâhını ve Müsenna’yı fiziksel özellikleriyle derinlemesine anlatmaz. Okur yalnızca onun çok güzel yaşlı bir kadın olduğunu öğrenir. Eserde daha çok yazarın amacına uygun olarak dergâhın manevi boyutunu ve İbnü’l Arabî’nin iç yolculuğuna Müsenna’nın verdiği katkıya değinilir.

1.2.2. Kadirî Dergâhı

Bağdat’ta yaşayan ve tasavvuf ekolünü burada inşa eden Abdülkadir-i Geylânî’ye (öl. 561/1165-66) bağlı Kadirî dergâhı *Gezgin* romanında bahsi geçen yerlerden biridir. Geylânî, Bağdat’ta vaazları ile büyük kitleleri etkilemiş, Irak’ın dört bir yanından onun dergâhına akın akın insanların gelişine neden olmuştur. Bu vaazlar o derece etkilidir ki, gayrimüslim topluluklar dahi İslam’ı kabul etmiştir. Onun düşüncesinin özünde “büyük cihat” olarak nitelenen nefis mücadelesi vardır (Knysh, 2020: 188-189). İbnü’l Arabî’nin yaşadığı İşbiliyye (Sevilla) şehrinde de Kadirî dergâhı vardır. Çünkü Abdülkadir Geylânî’nin ünü Irak topraklarını aşip neredeyse tüm Müslüman coğrafyaya ulaşmış, ulaştığı her yerde dergâhları kurulmuştur (Knysh, 2020: 192-198).

Manevi bir yolculuğa maddi coğrafyayı gezerek çıkmayı amaçlayan Gezgin, birçok mekânı gezer, birçok dergâha girer çıkar. Onun için bu dergâhların kime ait olduğunun önemi yoktur. Bu gezilerinden birinde Kadirî zikrinin yapıldığı bir köy odasına ulaşır. İçeriden cezbeli “Hay” sesleri yükselmektedir. Sesler bir süre sonra “Hu”ya en sonunda da kelime-i tevhide döner. Gezgin, Kadirî dergâhına girmez, kendine, “Burada insanın umutları gerçekleşebilir miydi?” (Yalsızuçanlar, 2005: 12) diye sorar ve derin düşünceler içinde yoluna devam eder.

Dergâhtan dönüş yolunda değirmenlere rastlar. Babası ile değirmene gittiği günleri hatırlar. Orada değirmenin işleyişi ile kâinatın işleyişi arasında benzerlikler bulur. Çünkü değirmen taşı sürekli dönüp dururken içine aldığı mısır taneleri un olarak dışarı çıkar. Bu manzara ona zamanın zenginleştiğini işaret eder. Dünyanın işleyişi ile değirmenin işleyişi hemen hemen aynıdır. Dünyada da değirmende de sürekli bir dönüş vardır ve dönüşün sonunda bitmişlik hâli meydana gelir. Bu, değirmencinin ifadesiyle her şeyin “kader tozu” (Yalsızuçanlar, 2005: 12) olduğu anlamına gelir⁵.

⁵ Romanda, değirmene yüklenen anlam Ziya Paşa’nın lalası ile yaşadığı bir hatraya çok benzer. Bir gece lalasıyla el değirmeni çeviren Ziya Paşa, lalasının ağladığını görür. Lalasına niçin ağladığını sorunca lalası,

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi “değirmen” imgesi Doğu felsefesinin –ki bu felsefenin ana damarında tasavvuf vardır– önemli unsurlarından biridir. Buna göre yaşamın dinamikleri ve hayatın anlamı bu imgeyle değerlendirilir. İnsan bir buğday tanesidir ve dünyaya/değirmene düştüğü anda öğütülüp una dönüşür (ölür ya da olur). Bu una dönüşmeyi hem maddi hem de manevi anlamda yorumlamak mümkündür.

1.2.3. Melami Dergâhında: Saf Kul Olma Çabası ve Ömer Sikkinî'nin Melamiliği

Bayramî Melamiliğinin Türkiye'deki kurucusu Ömer Sikkinî'dir. Melamiliğin ortaya çıkışı ile ilgili genellikle bu tarikata mensup kişilerce nakledilen bir menkıbe vardır. Menkıbede Ömer Sikkinî ile Akşemseddin arasında geçen bir olay nakledilir. Hacı Bayram Veli'ye bağlı olan dervişler Göynük'te bir araya gelerek zikirler yapıp musafaha ettikten sonra dağılırlar. Ömer Sikkinî meclise gelmesine karşın zikir halkasına katılmayıp bir köşede kendi iç dünyasıyla meşgul olur. Akşemseddin onun zikir halkasına katılmaması hâlinde tacının ve hırkasının alınacağını söyler. Bunun üzerine Ömer Sikkinî, onu evine davet edip orada taç ve hırkayı vereceğini söyler. Evinin bahçesinde büyük bir ateş yaktıran Ömer Sikkinî başında tacı ve sırtında hırkası olduğu hâlde yanan ateşin içine girer. Çıktığında başında tacı, sırtında hırkası yanmıştır ancak ona herhangi bir şekilde ateş bulaşmamıştır. Bu hadise nedeniyle Melami dervişleri taç takmayı ve hırka giymeyi terk etmişlerdir (Eraydın, 2016: 419).

çocuk olduğu için bunu anlayamayacağı şeklinde cevap verir. Ziya Paşa ısrar edince lala durumu açıklar. Buna göre değirmen insanlara gözlerini açmalarını, buğdayların dünyaya atılmış insanlar olduğunu, içine aldığı buğdayları taşlar arasında bulgura çevirdiğini söyler ve asıl hikmeti şöyle açıklar: “Kendine gelen insanları yerle gök arasında bin türlü belâlardan ve sınavlardan geçirip ezdikten, olgunlaştırdıktan sonra, yani her kişi kaderin alınına yazmış bulunduğu payı doldurduğunda, onları mezarlara gömer. Yeniden ötekilerle meşgul olur.” (Karaalioğlu, 1984: 10-11). Bu açıklamadan sonra lalasının, “Asyâbı devreden âhenge nazar kalmışım” diye bir beyit okuduğunu Ziya Paşa anlatır. Buradaki “kaderin alınına yazmış bulunduğu pay” ifadesi ile Gezgin'in söylediği “kader tozu” ifadesi birbirine benzer. Ziya Paşa aynı imgeyi felsefi içerikli “Terci-i Bendi”nde de kullanır.

“Bu kârgâh-ı sun' aceb dershânedir

Her nakş bir kitâb-ı ledünden nişânedir

Gerdûn bir âsiyâb-ı felâket-medârdır

Güyâ içinde Âdem bir âvâre dânedir” (Kaplan, 1997: 46).

Mehmet Kaplan *Şiir Tahlilleri*'nde (1954) “Terci-i Bend”deki değirmen imgesi için Doğu felsefesini yüzyıllardır etkileyen ve ezen bir düşüncenin mevcut olduğunu söyler ve durumu şöyle açıklar:

“Ziya Paşa, burada kâinatta insana râci olmak üzere başlıca iki fikir ortaya koyuyor: 1) Kâinat, felaket mihveri etrafında dönen bir değirmen 2) İnsan ise bu değirmenin içinde âvâre bir tanedir. Şâir, bu iki fikri diğer beyitlerde çeşitli benzetmelerle tekrarlar ve genişletir. Mesela dünyayı, bu köhne ribâtı çocuklarını yiyen bir deve benzetir. Eski Yunan mitolojisinin Kronos'unu hatırlatan bu benzetmeye ve bu fikre Adem Kasidesi'nde de rastlamıştık.” (Kaplan, 1997: 60).

Romanda Melami, saf biçiminde kul olma şeklinde yorumlanır. Yukarıda da anlatıldığı gibi, kılık kıyafet onlarda önemli değildir. Melami, benliğinde Allah'a kul olmaktan başka bir arzusu olmayan kişi demektir. Kendi iradesini yok eden bu kişiler Gezgin'e göre insanların en üstünü sayılır. "Onların önünde sadece Allah elçileri olurdu. Allah'a en çok yakın olma haline kurbet deniyordu. Bu hali düşünüyordu şimdi Gezgin" (Yalsızuçanlar, 2005: 111). Çünkü Melamilerden keramet belirmez. Melamiler kendi iç dünyalarında sıra dışı olaylar yaşarken dıştan çok sıradan insanlar olarak görünürler. İnsanlardan saygı beklemezler. "Gezgin, onların diğerlerinden daha üstün olduklarını düşündü. Onlar, tıpkı Allah elçileri gibi Hak'tan halka dönüyor lakin baktıkları her şeyde Hakk'ı gördüklerinden, O'ndan da asla ayrılmıyorlardı." (Yalsızuçanlar, 2005: 112). Gezgin, Fas'ta gezerken bir yoksul ona Melamet'in sırrını sorar. Bu sorunun cevabının Kur'an-ı Kerim'de olduğunu söyleyen Gezgin, Maide sûresindeki şu âyeti okur: "Onlar, kınayanın kınamasından korkmazlar." (5/54) (Yalsızuçanlar, 2005: 218).

Gezgin'in tanıdığı sıra dışı dört Melami örneği vardır. Biri Zubeyde Camii'nde yaşayan, gözleri görmeyen biridir. Gezgin onun sohbetinde bulunur. Bu adam öldüğünde yüksek ve rüzgârlı bir tepeye gömülür. Cesedi toprağa bırakılınca rüzgâr kesilir. Kabir kapanınca rüzgâr tekrar esmeye başlar. Diğerleri kırk yıl çöllerde yaşamış ardından Rutend mescidinde kırk yıl daha yaşamıştır. Yerleşik hayata geçtikten sonra da eski sadeliğini terk etmemiştir. Üçüncüsü, mesafeleri çok hızlı geçen, karanlıkta gördüğü için geceleri mum yakmayan biridir. "Nesnelere baktığında içlerini rahatlıkla seyredebiliyordu" (Yalsızuçanlar, 2005: 112). Sonuncusu ise suyun üstünde yürüeyebilen bir dervîştir. Bu dört kişinin durumu ile Ömer Sikkini'nin tasavvuf görüşü arasında benzerlik vardır.

1.2.4. Cerrâhiyye

Cerrâhiye Tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddin Muhammed el-Cerrâhî'dir ve genel olarak Nureddin Cerrahi diye tanınır (Eraydın, 2016: 400). Cerrah'in dergâhında herkes birbirine karşı saygılı ve hoşgörülüdür. Geceleri Kur'an okuyup Allah'ın isimlerini anarak geçirirler. Allah'ın isimlerini "usûl, fûrû", tebeddülât, tasarrufat" şeklinde yirmi sekiz parçaya kadar bölüp bu isimleri haftanın günlerine bölerek zikrederler (Eraydın, 2016: 401). Tarikat ehl-i sünnet ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Kadınların da şeyh olabildiği tarikatta şeyhin "ilhâm-ı ilâhî"ye sahip olduğu söylenir (Yola, 1993: 417).

Gezgin, manevi yolculuğunda sürekli yukarı doğru mertebe kazanmaktadır. Yolculuğunda eriştiği hâl ve makamları şiirlerinde dile getirir. Romanda kendi şiirlerini okuyan Gezgin, bu şiirlerde kendisinin kutsal kitap ve "seb'ül mesani"⁶ olduğunu, varlığın anlamını çözdüğünü iddia eder. Daha da ileri giderek Allah

⁶ Seb'ül-mesani kavramı Kur'an'ı Kerim'den mülhem olarak kullanılan bir kavramdır. Kelime anlamı, "Tekrarlanan, iki kattan ibaret olan yedi anlamına gelir." El-Hicr 15/87'de "Şu bir gerçek ki biz sana 'tekrarlanan yedi'yi ve yüce Kur'an'ı verdik." Denir. Buradan hareketle kavram bıkılmadan okunan kitabı imler. Daha fazla bilgi için bkz. Abdulhamit Birışık (2009). "es-Seb'ul-Mesâni". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 36, s.261-262). Ankara: TDV Yayınları.

olduğunu dahi söyler. Bu, “ene’l hak” demektir ve şöyle ifade edilir: “Öyleyse kim bu işareti anladıysa, saklasın onu. Yoksa dilinden ötürü öldürürler Hallâc gibi. Hallâc gibi evet, onun için ortaya serince sevgisi yaklaştıkça yaklaşan gerçeğin güneşini. Ve ben, Hakkım, yani, zamanla değişmeyenim.” (Yalsızuçanlar, 2005: 122).

Gezgin, yukarıdaki şiirin ilk dizesini okur okumaz birden öldüğünü hisseder. Bir toplulukta olduğunu burada daha önce tanıştığı Cerrah isminde bir derviş olduğunu ifade eder. Gezgin, Cerrah’la kalbî keşif yoluyla tanışmıştır. Ona hayran olduğunu belirten Gezgin, kitaplarında ondan bahsettiğini, onu her yerde tanıttığını, birçok kente ününün yayıldığını, yanında dokuz ay kaldığını da anlatır. Sonra Gezgin, Cerrah’ın yanından belirtilmeyen bir nedenden dolayı ayrılır.

1.3. Önemli Tasavvuf Önderleri

1.3.1. Şeyh Mekinüddin ve Fahrünnisa

Müsenna’dan ayrıldıktan sonra yolu Mekke’ye düşen Gezgin orada Mekinüddin ve ablası Fahrünnisa adlı ermiş kişilerle karşılaşır. Şeyh Mekinüddin önder bir şahıstır ve İbrahim Peygamberin makamında oturmaktadır. Gezgin, onun yanında hadis okumaları yapar. Üstün bir hayâ sahibi olan Şeyh’in sohbetlerine çok sayıda insan katılmaktadır. Şeyh’in kız kardeşi Fahrünnisa da hadis ilminde ileri gelen kadınlardandır ve Gezgin ondan da hadis dersi alır. Fahrünnisa, Gezgin’e nasihatte bulunur. Hadisle alakalı “tüm aktarımlar konusunda kendisine vekâleten genel bir ‘icazet’” yazarlar. İcazet vesilesiyle Gezgin’e “hem duyduğu tüm Elçi sözlerini hem de onlara ilişkin akıl yürütme yetkisini” (Yalsızuçanlar, 2005: 25) bağışlar.

Romanda Şeyh’in Uyum adında bir kızı olduğundan bahsedilir. İnsanlar ona “Güneşin ve Güzelliğin Gözü” derler. Babası gibi ilim konusunda yetkin ve iyi bir kuldur. Bütün olumlu özellikler bu kızda bir araya gelmiştir. “Eğer benliklerinin fırtınasına kapılarak yok olan, kolay ve süratli biçimde kötülüğe kayan, güçsüz, hasta canlı, bozuk düşünceli, iffet duygusu körelmiş kimseler olmasaydı, Allah’ın yaratılış sırasında ona bağışladığı güzellikleri bir bir açıklardı Gezgin.” (Yalsızuçanlar, 2005: 25). Bu noktada İbnü’l Arabî’nin aşkta evrildiği görülür. Dünyevi aşktan Allah’a doğru yücelen bir aşka varır. Çünkü “Hak mutlak olarak Cemil’dir. Onun cemali bütün varlık aşamalarına yansır” (el-Afifi, 2000: 7).

Gezgin bu kadının sohbetinde çok bulunur. Mekinüddin’in kızının güzelliği İbnü’l Arabî’nin “önem verdiği cemalin suretlerinden biridir” (el-Afifi, 2000: 7). İbnü’l Arabî *Arzuların Tercümanı*⁷ adlı eserinde ona duyduğu sevgiyi anlatmaya çalışır. “Kitabında hangi addan söz ettiyse, tümü ondan kinaye idi. Hangi evi anlattıysa, onun evi idi. Arzularına tercüman olmak üzere yazdığı ne varsa, hep o imgeden gönlüne inen yağmurlardandı” (Yalsızuçanlar, 2005: 26). Âşığın her yerde sevgilisini görmesi Sezai Karakoç’un “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirinde şöyle anlatılır: “Bütün şiirlerde söylediğim sensin/ Suna dedimse sen Leylâ

⁷ Asıl adı *Tercüman’ül Eşvak* olan bu kitap Türkçeye *Arzuların Tercümanı* adıyla çevrilmiştir. Muhyiddin İbn Arabî (2010). *Tercüman’ül Eşvak-Arzuların Tercümanı*, çev. Hamza Tanyaş. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 96 s.

dedimse sensin/ Seni saklamak için görüntülerinden faydalandım Salome'nin Belkis'in" (Karakoç, 1995: 27). Cemalin yani Allah'ın güzelliğinin yansıması olan kız, Gezgin'e Allah'ı hatırlatır. Mecnun'un Leyla'dan Allah'a ulaşması gibi Gezgin de Uyum'dan (Nizam) O'na varır.

Tasavvuf inancına göre evrenin "ilk yaratılışında aşk ve mahabbet vardır." (Kara, 2019: 129). Uyum'la başlayan aşk macerası, Gezgin'i gerçek aşka doğru yükseltir. Artık sevginin, sevenin varoluşu olduğunu anlar. Bu nedenle Sevgili'nin sözlerinden başka söze kulakları kapanır. Aşk nesnesinden başlayan seyir O'na ulaşır. Her yerde Gezgin'e görünen suret "tıpkı Elçi'ye vahiy meleğinin bir suretle görünmesi gibiydi. Gözlerine giren bu suret, Sevgili'yi hissedilir biçimde önüne getiriyor ve o da bakmaktan kurtulamıyordu." (Yalsızuçanlar, 2005: 27).

1.3.2. İmam Gazzâlî

İmam Gazzâlî (öl. 520/1126), Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'nde Şafi fihkî üzerine dersler verir ancak nedeni tam bilinmeyen bir durumdan dolayı bu dersleri bırakıp tasavvufa yönelir. Genel kanıya göre tasavvufa yönelmesindeki esas neden devrinin fakih âlimlerinin yozlaşmaya uğramasıdır. Dürüst bir hayat sürmenin yolu ona göre fikihtan tamamen uzaklaşmaktır. Bu amacını gerçekleştirerek "tasavvuf ilminin rüşdünü" yaşamıyla ispatlar (Kynsh, 2020: 148). Gazzâlî sadece kendini tasavvufa vermekle kalmaz yazdığı eserlerle felsefenin bu konudaki eksikliğini de dile getirir. *İhyâu Ulûmi'd-Din, Tehâfüt'ül-Felâsife, El-Münkız mine'd-Dalâl* adlı eserlerinde görüşlerini ortaya koymuştur (Kynsh, 2020: 150-155).

Gezgin, gezilerinden birinde Gazzâlîye Medresesi'ne (Nizamiye Medresesi) uğrar. Gazzâlî'yi çok sevdiği için buradan her geçişinde medreseyi ziyaret eder. Meşşâî felsefesini, Eş'arî kelamını ve tasavvufu ortak noktada yoğuran Gazzâlî, İbnü'l Arabî'ye çok benzer. Gazzâlî "Onun telifâtı içerisinde en fazla adını zikrettiği düşünürdür." (Kılıç, 2009: 152). Burada tasavvuf felsefesinin kapsamına giren bir ders verir. Bu ders "Merkezde İlahi Zat vardır." (Yalsızuçanlar, 2005, s, 78) diye başlar. Önce yaratıcıyı sonra da onun isimlerinin hikmetlerini anlatır. Ardından Allah'ın Zahir ve Bâtın isimlerine dair felsefi açıklamalar yapar. Gezgin, "Varlık âleminde O'ndan başkası yoktur." (Yalsızuçanlar, 2005: 79) diyerek sözünü bitirir. Romanda Gazzâlî ile ilgili bölüm bundan ibarettir.

1.3.3. Bahâeddin Veled

Mevlânâ Celâleddin'in babası olan Bahaeddin Veled (ö. 628/1231), Celâleddin Harzemşah'ın şeyhidir. Siyasetten uzak duruşuyla öne çıkan ve bu yüzden Belh şehrini terk eden Veled'in halk arasında itibarı çok yüksektir (Eraydın, 2016: 344). İktidara uzak durmaya çalışan Gezgin ve gönül dostları, kendilerini varlığın sırrını öğrenmeye adanmışlardır. İktidardan uzak kalma konusunda Gezgin, Bahaeddin Veled'i örnek alır. İrfan sahibi Veled, vaktinin çoğunu Belh halkına hizmetle geçirdiği ve Sultanlarla bir arada olmaya sıcak bakmadığı için kıskanç bilginler tarafından Sultan'a şikâyet edilir. Bu şikâyette tahrik noktası, Belh halkının onu çok sevdiği için iktidara getirebileceği düşüncesidir. Dönemin sultanı, "Halk arasında

sağladığı geniş nüfuzundan dolayı evhama kapılması” (Eraydın, 2016: 344) nedeniyle onu şehirden sürmek ister. Bu haber Bahaeddin Veled’e ulaşınca o da Belh’i terk eder. Onun göçü “İkiyüzlülerin, ortak koşanların belasından ve kıskançların şerrinden Mekke’den Medine’ye hicret eden” (Yalsızuçanlar, 2005: 25) Hz. Muhammed’in göçü gibidir. Veled, uğradığı her yerde sevgiyle karşılanır.

Bahaeddin Veled’i Bağdat’ta filozof Sühreverdi (ö. 587/1191) karşılar. Halife görüşme isteğini Sühreverdi ile Veled’e iletse de ondan olumlu yanıt alamaz. Onunla görüşmenin tek yolunun Cuma namazı olduğunu Sühreverdi sultana açıklar. Cuma günü Bağdat halkı camiye tıklım tıklım doldurur. Veled verdiği vaazla gönülleri coşturur. Bu vaazda halkla beraber halife de çok ağlar. Ancak Bahaeddin Veled halifeye, “Sana yazıklar olsun! Sen bu çirkin davranışların delilini kutsal kitaptan mı buldun?” (Yalsızuçanlar, 2005: 92) diye sorduktan sonra yakın bir zamanda çekik gözlü insanların ülkeyi talan edeceğini haber verir. Bahaeddin Veled, Bağdat’ı terk ettikten sonra Moğollar Belh’i kuşatıp pek çok yeri yakıp yıkar. “Gezgin, bunları hatırlatınca Abdullah ona bir kez daha bağlandı ve inancın insanı sultan etmeye yettiğini gördü” (Yalsızuçanlar, 2005: 93).

Gezgin, Bahaeddin Veled’i çok sever ve ona öykünür. Gezgin’e el-Medenî adlı biri ev hediye eder ve evin anahtarlarını ona verir. Gezgin çok istemese de hediyyeyi geri çeviremez. Bu arada kapı çalınır. Gelen kişi sekiz çocuğu olan yoksul bir adamdır. Allah rızası için bir şeyler isteyince evin anahtarını bu adama verir. Bu noktada Bahaeddin Veled ve Gezgin dünya malına ve iktidara özenmeme konusunda ortaklırlar.

1.3.4. Şems ile Celâleddin Rumi

Konya’nın manevi mimarlarından biri olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin (ö. 672/1273) hayatı Şemseddin Muhammed Tebrizi’nin (ö. 645/1247) Konya’ya gelmesi ile değişir. Bu sırada Şems’in lakabı “parende”dir ve buna “dur durak bilmeden seyahatle geçen hayatı” neden olmuştur. Mevlânâ ile Şems arasında çok ileri bir dostluk vardır. Bu dostluk Mevlânâ’nın öğrencileri tarafından kiskanılmaktadır. Çünkü Mevlânâ diğer hayranlarına karşı ilgisini kaybetmiştir. Bu nedenle Şems’e suikast yapmayı planlayanlardan bile bahsedilir. Mevlânâ bir kendinden geçme hâlini yaşar. Sultan Veled, Mevlânâ’yı kendisine getirir. Şems de yaya olarak şehre döner. Şems’i Mevlânâ’dan uzak tutma çalışmaları neticesiz kalır. Şems etrafındakilere tuhafliklar ve küçümseyici tavırlar gösterince Konyalıları öfkelenir. Bir gece Şems katledilir ve bir kuyuya atılır. Bu ölümden habersiz olan Mevlânâ “mukabele ve sema” ile kendini avutmaya çalışır (Knysh, 2020: 164-165).

Gezgin, dostu Abdullah’tan ayrılınca melale kapılır. Bunun için kendini okumaya verir. Bir gün Kurtuba kitaplığında *Yolların Yolu* adlı bir kitapla karşılaşır. İnsan ancak okuyarak “gerçeğin yeni görünümüne” (Yalsızuçanlar, 2005: 103) ulaşabileceği için okuma eylemine hız verir. Bu okuma sadece kitapla yapılmaz. İnsanı ve doğayı okuyarak da gerçeğe ulaşılabilir. Yukarıda açıklandığı gibi sıra

dışı ve çıldirtıcı bir karaktere sahip olan Tebrizli Şems, Celâleddin'e "Allah'ın elçisi Muhammed mi, yoksa Bistamlı Bayezid mi daha ileridir?" (Yalsızuçanlar, 2005: 103) diye sorar. Bu soru karşısında Celâleddin şaşırır ve Muhammed cevabını verir. Şems, Bayezid'in Allah Resulü'nün Allah'ı hakkıyla anlayamadığını söylediğini, onunsa "Ben, kendimi tesbih ederim. Benim şanımlı ne kadar büyüktür. Ben, sultanların sultanıyım." (Yalsızuçanlar, 2005: 104) dediğini söyler. Celâleddin, bu soruya Hz. Muhammed'in her gün yetmiş makam geçtiğini, Bayezid'in ise ulaştığı makamdan dolayı aklını kaybettiğini söyler. Bu cevap karşısında Şems de Celâleddin de bayılır. Kırk gün odalarından dışarı çıkmazlar. Gezgin kitabı kapatır.

Gezgin Konya'ya geldikten sonra Celâleddin'le Sâhib Ata'nın⁸ (ö. 687/1288) avlusunda karşılaşır. "İkisi de Allah'ın bahşettiği sırlarla" (Yalsızuçanlar, 2005: 255) yüklüdür. Birbirlerine aynaya bakar gibi bakarlar. Celâleddin, Gezgin'e "Sultanım", Gezgin de ona "Sultanların aradığı sultan" (Yalsızuçanlar, 2005: 255) diye seslenir. Sohbetleri ve keşifleri günlerce devam eder.

1.3.5. Hallâc-ı Mansûr

Hallâc'ın hayatı bir romanın malzemesi olacak kadar renklidir ve ilginç anekdotlar taşır. Sekr denilen kendinden geçme hâlinde yaşayan Hallâc, evinin bahçesine Kâbe'nin küçük bir örneğini yaptırıp hac zamanı onu tavaf eder. Hatta onu öldürmeleri için etrafa seslenir. "Hallâc'ın fiilleri ve sohbetleri halkın duygularını harekete geçirmiş ve eğitimi sınıf arasında endişeye" neden olmuştur. Dönemin meşhur zahiri âlimi Muhammed b. Davud "Onun Allah ve insan arasında karşılıklı aşkın imkânından söz ettiği beyanlarını zemmetmiş ve idamını" istemiştir. Hallâc bu iddiaya karşı asırlardır tartışılan cevabını "Ene'l Hak" diyerek vermiştir. (Knysh, 2020: 86-87).

Gezgin romanında Hallâc'ın hayatından enstantaneler yansıtılır. Onun, "Biz sarhoşken, henüz üzüm yaratılmamıştı." (Yalsızuçanlar, 2005: 115) mısraı sekr hâlinin ifadesidir. Sözlükte "durgunlaşmak, sarhoş olmak" anlamlarına gelen sekr, tasavvufta "Sâlikin kalbine gelen feyz ve vârid sebebiyle kendinden" (Kara, 2019: 125) geçmesine denir. Hallâc-ı Mansûr Allah aşkıyla kendinden geçme yani sekr hâli içindedir. Hallâc'a sabrın ne olduğu sorulduğu zaman, kişinin eli ve ayağı kesilip asıldıktan sonra kendini yitirmemesi cevabını verir. Ene'l-Hak dediği için cezalandırılan Hallâc'a derviş dostlarından biri, Hüve'l-Hak demesini önerir. Hallâc "Oysa ben de öyle diyorum ben Hakk'ım derken, fakat siz, O'nun kaybolduğunu söylüyorsunuz" (Yalsızuçanlar, 2005: 124) der.

Romanda Hallâc'ın dervişlikte ulaştığı noktayla ilgili bir menkıbe de anlatılır. Hallâc zindana atılmıştır. Orada üç yüz mahkûm daha vardır. O, mahkûmları özgür bıraktığını söyleyince kendini niçin kurtarmadığı sorulur. Buna cevabı "Allah'ın

⁸ Sâhib Ata Anadolu Selçuklu vezirlerindendir ve Mevlânâ Celâleddin'in sohbet halkasının müdâvimlerindendir. Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil (2008). "Sâhib Ata". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 35, s.515-516). Ankara: TDV Yayınları.

tutsağım” (Yalsızuçanlar, 2005: 104) şeklindedir. Zindanın duvarı yarılr ve mahkûmlar çıkar. O gün Hallâc’ı öldürürler. Sonra yakıp küllerini savururlar. Küllerinden sürekli “Ben Hakk’ım” sesi gelmektedir. Hallâc’ın ölümü ile ilgili başka rivayetler de vardır. Burada esas olan şey onun bu ölüm sayesinde efsaneleşmesidir.

Gezgin bir gün uyanık hâlde iken Hallâc’ın hayalini görür. Hallâc’ı “Mele-i âlânın sakinleri, kendisini yitirmiş coşkulu dervişler, velayet nuru içinde kalmış azizler, tüm kardeş ruhlar” (Yalsızuçanlar, 2005: 142) dahi bilir, şeklinde tarif eder. Gezgin ona Allah’ın nedenselliğini sorar. Hallâc, “Allah nedenleri yaratmıştır ama Kendisi asla bir neden olamaz. Eğer O araç olsaydı, belki bir bağın tamamlayıcı parçası olacaktı” (Yalsızuçanlar, 2005: 143) diyerek cevap verir. Bu cevabın imlediği şey İhlas sûresidir. Hallâc bir nur halesinin içinden tebessüm ederek oradan ayrılır. Gezgin bunun anlamını düşünür.

1.3.6. Hasan-ı Basrî ve Rabia

Hizmet Peygamber’in sahabelerinden sonraki nesle mensup mutasavvıflardan biri olan Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), “Canlı cehennem tasvirleri ve çarpıcı karşılaştırmaları” ile yaptığı vaazlarla halkı uyarmıştır (Knysh, 2020: 24). Onun tasavvuf anlayışında züht önemli bir yer işgal eder. İslam geleneğinin önde gelen savunucularından olduğu için itibar kazanması, onu gelecek dönemlerin sembolik bir lideri yapmıştır (Knysh, 2020: 26).

Romanda Gezgin ve dostu Abdullah çölde dolaşmaktadır. Çölün enginliğinde kendi içlerine doğru derinleşirler. Bu derinleşme “yere iner gibi değil, göğe çıkar gibi” (Yalsızuçanlar, 2005: 135) olarak anlatılır. Burada Gezgin, züht hareketinin önde gelen iki zahidi Hasan Basri ile Rabia (ö. 185/801) (Bardakçı, 2015: 33) arasında geçen bir konuşmayı hatırlar. Hasan Basri Cennette Allah’ı bir an olsun görmekten mahrum kalırsa çok büyük bir üzüntü yaşayacağını söyleyince Rabia, “Dünyada bir soluk Allah’ı anmaktan geri kalırsa, aynı matem belirir ve bu, ahiret yurdunda da böyle olacağını göstergesidir.” (Yalsızuçanlar, 2005: 135) der. Gezgin bu muhavereyi hatırlayarak Allah’ı dünyada bir an olsun anmaktan vazgeçmemek gerektiğini anlar.

Gezgin, Fas sokaklarında gezerken bir meczuba rastlar. Meczup sürekli gülmektedir. Onu güldüren şeyin melekler olduğunu Gezgin’e açıklar. Meczup ondan bir öykü anlatmasını ister. Gezgin, Rabia’nın bir vakasından bahseder. Rabia bir gün bilge birini görür ve ona nasıl olduğunu sorar. Bilge, hayatı boyunca günah işlemediğini söyleyince Rabia, “Senin varlığın başka hiçbir günahla karşılaştırılmayacak bir gınahtır” (Yalsızuçanlar, 2005: 219) cevabını verir. Bunun üzerine meczup bunun dinlediği en güzel öykü olduğunu söyler. Çünkü kulluk günah işleme makamıdır.

1.3.7. Bâyezîd-i Bistâmi

Bâyezîd-i Bistâmi (öl. 234/848) İranlı sufilerdendir. İrfani bilgiye değer verdiği için ona “Sultânü’l-ârifin” unvanı verilmiştir. Onun tasavvuf anlayışında Hallâc-ı

Mansûr gibi sekr yani manevi sarhoşluk öne çıkmaktadır. Zaman zaman şathiyeleri sebebiyle yadırganmıştır (Bardakçı, 2015: 52-53).

Gezgin, Bâyezîd'in dervişler arasındaki yerini “melekler arasındaki Cebrail” (Yalsızuçanlar, 2005: 136) şeklinde tanımlar. Bâyezîd gönül yolunun son noktasındadır. Gezgin, varlığından şeytanı sürmenin yollarını ararken rüyasında Bâyezîd'i görür. Bâyezîd evinin önünde İblis'i asmaktadır. Çünkü İblis, Bâyezîd'in bir öğrencisinin kalbine şüphe vermeye uğraşmaktadır. Sonra Bâyezîd'e su üzerinde nasıl yürüyebildiği sorulunca, “Bir saman çöpü bile su üzerinde yüzebilirken bunun ne değeri var!” (Yalsızuçanlar, 2005: 137) diye cevap verir. Burada benlikten geçen insanın hafifleyeceği ve tenin ağırlığından kurtulunca arşa dahi çıkabileceği vurgulanır. Nitekim Gezgin de Abdullah'a insanın gemiye benzediğini, bedenini bu çılgın sudan koruması gerektiğini tavsiye eder⁹.

1.3.8. Veysel Karanî

Peygamber zamanında yaşamasına rağmen onunla görüşme fırsatı bulamayan Veysel Karanî (ö. 37/657) için İslam dünyasında çok sayıda menkıbe anlatılmıştır. İslam'ı anlatmak üzere Yemen'e giden Müslümanlar vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'i görme arzusuna rağmen yaşlı annesini bırakamadığı için bunu gerçekleştiremez. Hatta Medine'ye gelmesine rağmen Hz. Muhammed'i görememiştir. Bazı hadislerde Allah Resulü, Hz. Ömer'e Veysel'den dua istemesini tavsiye eder. Hz. Ömer bu tavsiyeye uyarak ondan hayır dua ister. Zahitçe bir yaşam sürdürdüğü için Allah Resulü'nü görmemekle birlikte ondan feyiz aldığı düşünülmüştür. Onun manevi mertebesi sebebiyle “İleriki asırlarda Resül-i Ekrem'i, Veysel Karanî'yi veya herhangi bir şeyhi görmeden rüya gibi mânevî bir yolla onlardan eğitim alan kişilere Üveysî denmiş, bu şekilde eğitim almaya Üveysîlik adı verilmiştir.” (Tosun, 2013: 74).

Gezgin, Abdullah'a bir hikâye anlatır. Bu hikâyede dervişin biri odasında yalnız başına oturmaktadır. Adamın biri içeri girip dervişe niçin yalnız oturduğunu sorar. Derviş, soruyu soran kişinin kendisini yalnızlaştırdığını, o gelmeden önce Allah'ı düşündüğünü, bu sorunun onu Allah'tan ayırdığını söyler. Yalnızlaşmanın, kendiyi baş başa kalmanın önemini anlatmaya çalışan Gezgin, Veysel Karanî'nin bir kişinin onun önünden geçerken selam vermediğinde mutlu olduğunu söylediğini açıklar. Çünkü “Halvet gecesinin âşığını selâmlayarak başka bir meşguliyete sürüklemek onu üzer.” (Yalsızuçanlar, 2005: 164) der. Böylece inzivanın önemi vurgulanır. İçsel yolculuğun keyfi, başkalarının müdahalesiyle yarıda kalır.

Gezgin'in dostu Abdullah ilk hac ziyaretinde Üveys adını sıkça duyar. Allah Elçisi, Üveys için “Senin kokunu Yemen tarafından alıyorum.” (Yalsızuçanlar, 2005: 171)

⁹ Bâyezîd'in ve Gezgin'in manevi yolculuğu gibi bir yolculuk daha önce Şebenderzâde Ahmet Hilmi'nin *A'mâk-ı Hayâl* (1326) adlı romanında da anlatılmıştır. Eserin kahramanı Raci ve ona yol gösteren kişi Aynalı Dede'dir. Raci inançlı biri olmasına karşın bir ikilik yaşamaktadır. Bu ikilikten Aynalı Dede'nin ona sağladığı manevi yolculuk sayesinde kurtulur. Raci, âlemin anlamını tıpkı Gezgin gibi yaptığı manevi yolculukla kavrar. Daha fazla bilgi için bkz. Filibeli Ahmet Hilmi Efendi (2019). *A'mâk-ı Hayâl*, haz. Mehmet Kanar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 204 s.

demıştır. Gezgin, Abdullah'ın zihninden geçenleri anlayarak insanlar tarafından tanınmak istemeyen Üveys için kıyamet gününde ona benzeyen yetmiş bin meleğin yaratılacağını, böylece dünyadaki dileğinin orada da gerçekleşeceğini söyler. Bunun sırrı “Gizlilik kubbesi altında Allah'a inanmış olmak” (Yalsızuçanlar, 2005: 171) şeklinde açıklanır.

1.3.9. Sadreddin Konevi

İbnü'l Arabî İslam coğrafyasının birçok mekânını dolaştıktan sonra ömrünün sonlarına doğru Malatya ve Konya'ya gelir. Burada Sadreddin Konevi (ö. 673/1274) onun öğrencisi olur. İbnü'l Arabî ile Sadreddin'in babası Mecdüddin yakın dosttur. Mecdüddin vefat edince Arabî onun eşiyle evlenir. Arabî, üvey oğlunu manevi olarak eğitmiş ve onun vahdet-i vücud anlayışının önemli bir temsilcisi olmasına vesile olmuştur (Demirli, 2008: 420). Gezgin, Mekke'den ayrılırken insanlara olan inancı sarsılmış ve bir burukluk yaşamaktadır. Üvey oğlu Sadreddin her şeyi çok hızlı bir şekilde kavrar. On beş yılda elde edilecek bilgiye kısa sürede ulaşır. Gezgin, Sadreddin'in kavrayışındaki sürat vesilesiyle içinde bulunduğu usanç hâlinde kurtulur ve yeniden neşelenmeye ve coşmaya başlar.

Bu arada Gezgin'i Anadolu'ya davet eden dostu Mecdüddin vefat eder. Onun ölümünden bir ay sonra Sadreddin, Gezgin'e annesiyle evlenmesi teklifinde bulunur. Buna Gezgin de razı olur ve evlilik gerçekleşir (Kılıç, 2009: 37). Artık onlar arasında akrabalık bağı da oluşmuştur. Hem manevi hem maddi bağ onların yakınlığını iyice artırır. Vaktinin önemli bir kısmını Sadreddin'le birlikte gezerek geçirir. Bu gezilerden birinde Gezgin'e “İhlas sûresi veril[ir].” (Yalsızuçanlar, 2005: 242). Bunu Gezgin, “O zaman işaret edileni anladım ve onun benim özüm olduğunu, suretimin içi olduğunu, benden başka bir şey olmadığını bildim.” (Yalsızuçanlar, 2005: 124) diye açıklar. Bu açıklama da dolaylı yoldan “ene'l hak” demektir.

Malatya'da bir medrese yaptıran Gezgin, ilk hoca olarak üvey oğlu ve müridi Sadreddin'i görevlendirir. Bir yandan medresede ders veren Sadreddin diğer yandan Gezgin ile kırlarda gezilerine devam eder. Bu gezilerden birinde “Göğsünün genişlediğini duyuyordu delikanlı. Kalbi, içine sığmıyor, büyüyor, bedenini kuşatıyor, giderek gördüğü tüm nesnelere içine” (Yalsızuçanlar, 2005: 247) alıyordu. Bu genişleme onun da Gezgin gibi varlığın özüne ulaştığını, eşyanın sırrını kavradığını gösterir. Gezgin, Celâleddin'den aldığı tüm sırları da Sadreddin'e aktarır.

1.4. Tasavvuf ile Felsefe: Evet ile Hayır

İslam düşünce geleneğinde felsefe ve tasavvuf, varlığı ve hayatı insani boyutta anlama işinin farklı iki yönüdür. Felsefeyi sadece maddi dünyayı algılamaya çalışan bir disiplin olarak görmek yanlış bir düşüncedir. Nitekim “felsefe tarihinde sezgiyi, mistisizmi aklın önüne koyan filozofların sayısı küçümsenemeyecek miktarda çoktur.” (Toku, 2000: 211). Bu nedenle felsefe ile tasavvuf ilişkisi yadsınamaz.

Felsefenin birçok kolu varlığı rasyonel yollarla anlamlandırmayı hedefler. Bunun için akli deliller öne sürer. Ancak tasavvufi anlayış ve mutasavvıflar buna katılmazlar. Mutasavvıflar görüntüde tarif edilebilen bir âlemin varlığına inanmakla birlikte onun arkasında tanımlanamayan bir gerçeklik olduğunu düşünürler. Onları, varlığın ötesinde veya arkasında (metafizik) bulunan giz çekmektedir. Akılcı filozoflar, varlığın dizayn edilmesini akli yönden göstermekle iktifa etmeyip “Bizim bu bilgiye sahip olmakla tatmin olacağımızı da göstermek isterler. İslam dünyasında mutasavvıflar ile [akılcı] filozoflar arasındaki uzun süreli bu tartışma, iki grubun yapısının farklılığı konusunda pek çok şeyi açıklamaktadır.” (Leaman, 2012: 217).

Felsefe ile tasavvufun varlığı anlamlandırmada birbirine benzerliği ve farklılıklarını araştıran Neşet Toku bu ilişkiyi şu şekilde açıklar:

“Özellikle sufiler, tek insanın yaşantısını, deneyini, hakikat arayışını ve bulma hakkını bir ilke olarak ileri sürmekle felsefenin özüne uygun düşen bir tutum sergilemektedirler. Genel olarak tasavvufta, akıl yürütmeye ve akla karşı olan ve aklın yerine kalbi koyma yönünde bir ısrar açıkça görülür ise de burada şöyle bir ayırım yapmak gerekir: O da karşı çıkılan hususun, Aristotelesçi türden bir akıl yürütmeye, yani aklın analitikdiskursif kullanımına olduğudur. Ancak, analitik aklın yerine mistik, ama yine entelektüel bir sezgiyi koymak, bu karşı çıkışı, mutlak bir karşı çıkış değil, kendisini akılsallık planında haklı çıkarmaya çalışan bir karşı çıkış olarak göstermektedir. O halde tasavvufi düşüncede hem teorik hem de pratik açıdan felsefi bir yön, felsefi bir nitelik vardır, demek yanlış olmasa gerektir.” (2000: 211).

Aşağıda da belirtildiği gibi felsefeci, eşyanın varoluş nedenini akıl yoluyla kavramaya çalışırken gönlü ihmal ettiği için maddenin ötesini kavrayamaz. Ancak mutasavvıf iki kelime ile tüm bu gizi açıklar. Bu iki kelime: Evet ile hayırdır.

Gezgin romanının şahıslar dünyasında birkaç filozof da vardır. Bu filozoflar varlığın anlamını sorgulamada İbnü'l Arabî'den farklı yollar denerler. Yukarıda da açıklandığı gibi *Gezgin*, mutasavvıf olmasına karşın tasavvuf felsefesi olarak tanımlanabilecek derecede felsefi birikime sahip biridir¹⁰. Nitekim romanın bazı bölümlerinde onun felsefi çıkarsamalarına örnekler verilmiştir. Toprağa dair açıklamaların yapıldığı bölümde İbnü'l Arabî'nin akıl yürütme yetisinin genişliği gösterilir. *Gezgin*, tüm yaratıkların topraktan yaratıldığını, toprağın göğe atılınca tüm âlemin var edildiğini ifade eder. Bu akıl yürütme işinde âlemi hem akıl hem gönül gözüyle müşahede esastır: “Eğildi yerden bir avuç toprak aldı, zerrelere baktı. İçi ışıklıydı toprağın. Göğe fırlattı. Oradan bulut, yıldız, ay ve güneş sözcükleri döküldü.” (Yalsızuçanlar, 2005: 38).

Varlığın anlamı üzerine kafa yoran *Gezgin*, ormanda gezerken ağaçların arasında pis kokulu bir cisim görür ve onu eline alır. Elindeki pis kokuyla dergâha gelir. Bu

¹⁰ Bu konuda bir kaynak için bkz. A. E. Afifi (1975). *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 189 s.

sırada dergâhta şeyh, noktadan bahsetmektedir ve noktanın, her şeyin özü olduğunu anlatmaktadır. Oradaki müritlerden biri pis kokuyu niçin dergâha getirdiğini Gezgin'e sorar. Gezgin, "Madem Allah böylesi pis kokulu bir şeyi yaratmaktan çekinmemiş, ben niçin taşımaktan çekineyim." (Yalsızuçanlar, 2005: 49) cevabını verir. Buna göre Yararııcı'nın yarattığı her şeyde bir hikmet olduğu ifade edilir. Bu durum bir yönüyle varlığın anlamını felsefi bir tarzda çözme çabasıdır.

Roman, Gezgin'in, babasının arkadaşı olan Filozof'u ziyaretinde söyledikleri ile başlar ve biter. Endülüs'ün tanınmış ve saygıdeğer bir düşünürü olan Filozof yaşlı biridir. Evinin büyük bir bölümü kitaplarla dolu olan Filozof'un Yunancadan Arapçaya çevrilmiş çok sayıda eseri vardır. Romanda adı belirtilmese de bu filozofun İbn Rüşd olduğu bilinmektedir. Meşşai (Aristo felsefesine bağlı) felsefecisi olan İbn Rüşd, henüz on beş yaşında olan İbnü'l Arabî ile görüşme talebinde bulunmuştur. Mahmut Erol Kılıç'ın çalışmasında on beş yaşında görüştükları anlatılırken (2009: 28) Gezgin, romanda o sıralar on dokuz yaşında bir genç olarak tanıtılır. Bu buluşmada onunla Filozof arasında uzun bir sohbet gerçekleşmez. Filozof, zihninde tasavvur ettiği soruları düşünerek Gezgin'den bir cevap bekler. Gezgin hiçbir ön giriş konuşması olmadan "Evet" der. Bu "Evet" Filozof'a göre Gezgin'in, onun düşüncelerini onaması demektir. Ancak Gezgin'in cevabı Filozof'un beklediği gibi değildir. Bir süre sonra "Hayır" deyince Gezgin, Filozof ona "İlâhi esin ve aydınlanmayla ulaştığın sonuç nedir, daha açık konuşur musun?" şeklinde bir soru sorar. Gezgin, "Evet ve Hayır" diyerek "Bugüne değin yaşadıklarımın öğrendiğim şey bu iki kelimedir." (Yalsızuçanlar, 2005: 9) cevabını verir. Bunun üzerine Filozof tek güç sahibinin Allah olduğunu fısıldar. Gezgin'in cevabı Filozof'ta bir aydınlanma sağlar. Her şey inkâr ile ikrar arasında olup bitmektedir ve Filozof ikrarı tercih eder.

Bu, Gezgin'le Filozof'un son kez görüşmesidir. Görüşme Hz. Muhammed'in hicretinden beş yüz doksan yedi yıl sonra gerçekleşmiştir (Kılıç, 2009: 29). Gezgin, Filozof'u bir kez daha yakaza hâlinde görür ve onun, aklı çok öne çıkarmasının ilahi gizleri görmesine engel olduğunu ifade eder. Romanın son sayfasında tekrar bu konuşma anımsatılır. Gezgin'in öğrencisi Sadreddin Konevi, şeyhine, "Bu bereketli ömrünüzde ilâhi ilhamla edindiğiniz bilgiyi bana bir cümle ile özetleseniz, ne dersiniz?" diye sorunca Gezgin, yıllar önce Filozof'a verdiği cevabı hatırlar: "Evet ile hayır!" (Yalsızuçanlar, 2005: 256). Gezgin, dönemin ünlü filozoflarından Sühreverdi ile mektuplaşmasında da aklın asıl gerçeği görmesinin mümkün olmadığını belirtir.

Romanda, Gezgin yukarıda anlatılan görüşmeden sonra Endülüs'ün önemli şehirlerinden biri olan İsbiliyye'de (Sevilla) başka bir filozofla daha karşılaşır. Dergâhta peygamberlerin mucizelerini inkâr eden filozofla orada bulunan dervişler arasında peygamberlerin mucizesi konusu tartışılır. Filozof, Kur'an-ı Kerim'de Nemrut tarafından ateşe atılan İbrahim'i ateşin yakmadığı "Ey ateş! İbrâhim'e serin ve selâmet ol!" (21/68) şeklinde açıklanmıştır, diyerek bu âyette kastedilen ateşin Nemrut'un öfkesi olduğunu iddia eder. Çünkü eşyanın tabiatına göre ateş yakar.

Onun bu iddiasına karşı orada bulunan dervişlerden biri mangalda bulunan közden bir parça alıp kendi giysisinin yakasına bırakır ve Filozof'a ateşi eline almasını söyler. Dehşetten irkilen Filozof elinin yandığını söyleyip ateşe dokunamaz. Çünkü Gezgin'e göre filozoflar "Allah'ın şey'ler üzerindeki etkisini anlamak için akıllarından başka bir aracı" (Yalsızuçanlar, 2005: 186) kullanmazlar. Bu görüşme vesilesi ile mucizeye akıl yoluyla inanmanın imkânsız olduğu belirtilir. Her iki filozofla görüşmede esas mesele aklın manevi meseleleri ne kadar açıklayabileceğidir. Gezgin'e göre akıl, manevi dünyanın sırlarını anlayamaz. Dolayısıyla akıl maddi olanı, gönül manevi olanı anlar.

Sonuç

İslami Türk edebiyatı büyük bir coğrafyayı ve kültürü kapsayan bir edebiyattır. Bu edebiyatın belirli bir dönemle sınırlı tutulması elbette düşünülemez. Nitekim Türk şair ve yazarları adını İslami Türk edebiyatı olarak nitelendirmese de onun hususiyetlerini edebi eserlerinde kullanmaya devam etmişlerdir. Orhan Pamuk, Elif Şafak, İhsan Oktay Anar, Mustafa Kutlu, Sinan Yağmur, Nazan Bekiroğlu ve Aydın Hız gibi romancılar eserlerinde tasavvufu kullanmışlardır. Bu yazarlar arasında Sadık Yalsızuçanlar da yer alır.

Yalsızuçanlar, bu makalede değerlendirilen *Gezgin* romanında sadece İbnü'l Arabî'nin tasavvufi yolculuğunu ele almakla kalmamış, İslam dünyasının manevi önderlerini de işlemiştir. Bu önderler sıra dışı yaşam ve fikirleriyle öne çıkarlar. Materyalizmin yayılmaya başladığı 20. yüzyılda insanın ruhi tarafı ihmal edilmiş, o, tamamen bir madde olarak değerlendirilmiştir. Nitekim roman türünün ortaya çıkması da aynı yüzyıla rastlar ve onu şekillendiren şey de maddeciliktir. Görülmüştür ki insan sadece maddeden ibaret değildir. Ten kafesine kilitlenen insanı bu hapisten kurtaracak güç şüphesiz ki maneviyattır. İşte tasavvuf yer yer anlaşılması zor hadiselerle de olsa insanı ruhi bir yolculuğa çıkarır. Bu yolculukta roman türü önemli bir etkiye sahiptir.

Gezgin romanında bu manevi yolculuk İslam dünyasında önemli şahıslarla birlikte yapılır. Yani İbnü'l Arabî'nin manevi yolculuğunun esas tetikleyicileri onun okuyarak veya dinleyerek öğrendiği şahısların manevi hikâyeleri ya da menkıbeleridir. Ancak romanın dilinin yer yer simgeselliği bu yolculuğun anlaşılmasını ve kavranmasını zorlaştırır da bu roman, Türk edebiyatında manevi hayata manevi dünyamızın şahısları üzerinden ışık tutmaya çalışmaktadır. Tasavvufi malzemeyi işleyen *Gezgin* romanı ve tasavvufu ilgili diğer romanlar, türü sadece maddi aşkların bir sığınağı olmaktan çıkarmış ve Türk toplum tarihinin önemli bir unsuru olan manevi dünyayı ve manevi yönleriyle öne çıkan şahısları yaşatmaya, hissettirmeye çalışmıştır. Türk İslam toplumunda çok etkili olmuş manevi önderlerin ve tarikatların işlenmesi, tasavvuf felsefesinin örnekleri ile eserin süslenmesi önemlidir. Bu yönüyle *Gezgin* romanının Türk romanı içinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Romanda seçilen şahısların neredeyse tamamı İslam tarihinde bilinen ve İslam toplumunda etki bırakmış manevi yönleriyle öne çıkmış şahıslardır. Bu şahısların fiziksel özelliklerinden ziyade öne çıkan manevi vasıfları üzerinde durulmuştur. Bu da yazarın, maddeden ziyade ruhu ortaya koyarak ruh yolculuğunun, bireyin yaşamında nasıl bir değişim gerçekleştirdiğini göstermeye çalıştığının ispatıdır. Ancak bunu yaparken tasavvufun sembolik dilinin kullanılması eserin okunmasını zorlaştırmıştır. Bununla birlikte tasavvufi dili bir malzeme olmaktan çıkarıp bir hayat biçimi olarak kurgulaması bu romanı değerli kılar.

Romanda adı geçen ve hikâyelerine değinilen şahıslar İslam tarihinde yaşamış gerçek şahıslardır. Ancak bu şahısların romanda gerçek hayatları ile birebir örtüştüğü söylenemez. Romanda daha çok onlar hakkında anlatılan menkıbevi yaşamların bazı kesitleri değerlendirilmiş, İbnü'l Arabî'nin manevi yolculuğuna yaptıkları etkiler belirginleştirilmiştir. Bunda yazarın, şahısların hayatlarından ziyade onların manevi etkilerini öne çıkarma arzusu etkili olmuştur.

Kaynakça

- ANDI, Fatih (2018). *Akrebi Kuyruğundan Tutmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- ARGUNŞAH, Hülya (2016). *Tarih ve Roman*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin (2015). *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2009). “es-Seb’ul-Mesânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 36, s.261-262). Ankara: TDV Yayınları.
- ÇELEBİ, İlyas (1998). “Hızır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 17, s. 406-409.) Ankara: TDV Yayınları.
- DEMİRLİ, Ekrem (2008). “Sadreddin Konevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, s. 420-425). Ankara: TDV Yayınları.
- Ebu'l-Ala Afifi (1975). *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (çev.) Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ebu'l-Ala el-Afifi (2000). *İbn Arabi ile İlgili Araştırma Serüvenim*. (çev.) Abdullah Kartal. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı, 9, C. 9.
- ERAYDIN, Selçuk (2016). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. (12. Baskı) İstanbul: M. Ü. Vakfı Yayınları.
- FİĞLALİ, Ethem Ruhi (1989). “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 371-374). Ankara: TDV Yayınları.
- Filibeli Ahmet Hilmi Efendi (2019). *A'mâk-ı Hayal*, haz. Mehmet Kanar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- FORSTER, E. M. (2014). *Roman Sanatı*, çev. Ünal Aytür. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- GÜNDÜZ, Osman (2011). “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, (ed.) Ramazan Korkmaz, (6. Baskı) Ankara: Grafiker Yayınları.
- GÜLER, Turan (2016). *Türk Romanında Tasavvuf (1980-2000)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- GÜRDAL, Dudu (2020). *Sadık Yalsızuçanlar’ın Tarihi Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi.
- HARMANCI, A.; Köseoğlu, A. (2012). *Sadık Yalsızuçanlar’la Şehirler ve Kitaplar Üzerine / Hayat Bir Yolculuktur. K Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2012, 20-27.
- KAPLAN, Mehmet (1997). *Şiir Tahlilleri 1*. (14. Baskı) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA, Mustafa (2019). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. (16. Baskı) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal (1984). *Ziya Paşa hayatı ve şiirleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayın.
- KARAKOÇ, Sezai (1995). *Şiirler IV Zamana Adanmış Sözler*. (4. Baskı) İstanbul: Diriliş Yay.
- KILIÇ, Mahmut Erol (1996). “Füsûsü’l Hikem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 13, s. 230-237). Ankara: TDV Yayınları.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2009). *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap.
- KNYSH, Alexander (2020). *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- LEAMAN, Oliver (2012). *Tasavvufa Karşı Felsefe: İslamî Bir Tartışma*, çev. Ali Kürşat Turgut. *Marife Dergisi*, 209-217.
- MERÇİL, Erdoğan (2008). “Sâhib Ata”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, s.515-516). Ankara: TDV Yayınları.
- MERTER, Mustafa (2007). *Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji) Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Muhyiddin İbn Arabi (2010). *Tercüman’ül Eşvak-Arzuların Tercümanı*, çev. Hamza Tanyaş. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- NOYAN, Sema (2017). *1980 Sonrası Popüler Romanlar Ve Tasavvuf*. Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi 1 / 2 (Temmuz 2017), 13-22.

- STEVIĆ, Philip (2010). *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞAHİN, Haşim (2004). “Menâkıbnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 29, s. 112-114). Ankara: TDV Yayınları.
- ŞAHİN, Muzaffer-Altuntaş, Halil (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: DİB Yayınları.
- ŞENDERİN, Zübeyde (2016). *Modern Dünyada Manevi Bir Arayışın Romanı: Birdenbire (Sadık Yalsızuçanlar)*. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 7, 52-62.
- TEKİN, Mehmet (2012). *Roman Sanatı Romanın Unsurları*. (10. Basım) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TOKU, Neşet (2000). *Tasavvufî Düşüncenin Felsefî Yönü*. *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 3, Sayı 8, 199-211.
- UMURHAN, Sıtkı Hidayet (2019). *Sadık Yalsızuçanlar'ın Romanları ve Romancılığı Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- YALSIZUÇANLAR, Sadık (2005). *Gezgin*. (3. Baskı) İstanbul: Timaş Yayınları.
- YOLA, Şenay (1993). “Cerrâhiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 7, s. 416-420). Ankara: TDV Yayınları.